جووت ستانداردەکەی ئەمیری حەسەنپوور و ئەفسانەکانی

سوداد ڕەسوڵ

(٢ - ٢)

جووت ستاندارد، یان فرەستاندارد؟

ئەگەر بە وردی سەرنج لە نووسینەکانی ئەمیری حەسەنپوور و هاوبیرەکانی وەک حەسەنی قازی (٤٩) و جەعفەری شێخولئیسلامی(٥٠) لە بارەی بە ستانداردکردنی لەهجەکان بدرێ، ئەوەی ئەوان مەبەستیانە تەنیا بە دوو ستاندارد بۆ زمانی کوردی ناوەستێ، چونکە وەک ئاشکرایە زمانی کوردی تەنیا دوو لەهجەی سەرەکی نییە، چوار لەهجەی سەرەکی هەیە، هەر بۆیە بانگەشەکارانی جووت ستاندارد و فرە ستاندارد بە ناوی هەمەچەشنی کولتووریی و مافی یەکسانی لەهجەیی و دیموکراسییەت و مافی مرۆڤ و مافی زمانیی، زەمینەسازی دەکەن هەرچی لەهجەی کوردی هەیە لە کوردستان بۆی هەبێ داوای بە ستانداردکردنی لەهجەکەی بکات، وەک نووسەر خۆی لە نووسینێکدا دەڵێت: " لە ڕوانگەی زماننناسییەوە، هیچ لەهجەیێک لە لەهجەیێکی تر باشتر نییە. هەر لە هجەیێک دەتوانێ ببێتە زمانی ستاندارد. ستانداردبوون پێوەندی بە بارودۆخی غەیری- زمانیی (واتە ئابووری، کۆمەڵایەتی، سیاسی...تاد) هەیە".(٥١) ئەم قسانە زۆر ڕاستن، بەڵام ئەمە وەک زەمینە خۆش کردن و شەرعیەت بەخشینە بۆ بە ستانداردکردنی هەموو لەهجەکان. بێ گومان هەموو لەهجەیەکی کوردی دەکرێ زمانێکی ستانداردی لێ دروست بکرێ، بەڵام سیاسەتی زمانی بڕیار دەدا کە زمان چۆن مامەڵەی لەگەڵ بکرێ، ئەگەر نەتەوە ئامانجی یەکگرتنی هەبێ، هەوڵ دەدا زمانەکەی بەرەو یەکگرتن ببات، بۆ ئەمەش لە لەهجەیەکی زمانەکەی دەست پێدەکات، گومان لەوەدا نییە کە هیچ نەتەوەیەک نییە بیەوێ هەموو لەهجەکانی زمانەکەی بەرەو زمانی ستاندارد ببات، کۆمەڵێک زمان لە خۆی کۆکاتەوە.

هەر لەسەر ئەو بابەتە، نووسەر لە چاوپێکەوتنێکی لە

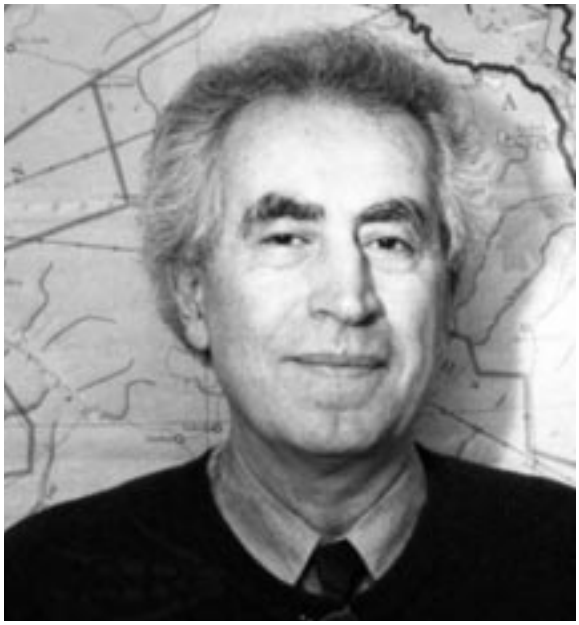

ئەمیری حەسەنپوور

گۆڤاری مەتین سەبارەت بە مافی یەکسانی بەکارهێنانی لەهجەکان، لە وەڵامی پرسیارێکدا کە ئایا لە نێو پرۆسەی جووت ستانداردکردندا هەر دوو لەهجەی کەڵهوڕی و هەورامی چۆن جێگای خۆیان دەگرن؟ دەڵێ: "ڕەسمیکردنی سۆرانی و کورمانجی کۆتایی بە نابەرابەری نێوان لەهجەکان ناهێنێ. لەکوردستانی عیراقدا، زۆربەی خەڵک بە سۆرانی و کرمانجی قسە دەکەن و ئاخێوەرانی لەهجەکانی دی دەبێ مافی زمانی وەک خوێندن و نووسین بە لەهجەی خۆیان هەبێ. لە کۆمەڵگەیەکی فرە لەهجەییدا ڕەسمی کردن، چ ئی یەک لەهجە بێ، چ دوو لەهجە، دابەشکردنی نابەرابەرانەی دەسەڵاتی زمانیی، سیاسیی و کۆمەڵایەتییە و لە بنچینەدا کارێکی نادیموکراتییە."(٥٢) بە پێی قسەکانی نووسەر، بۆ ئەوەی لەهجە کوردییەکان مافی یەکسانی زمانیی بەدەست بێنن، ئەوە پێویستە هەموو لەهجەکان بۆ خوێندن و نووسین بەکاربێن. ئەگەر لەهجەی کرمانجی ناوەڕاست بە ستاندارد بکرێ، ئەوە پێوستە هەموو لەهجەکانی دیکەش ئەو مافەیان بۆ بڕەخسێ وەک لەهجەی کرمانجی باکوور (بەتایبەت بن لەهجە بادینییەکەی)، لەهجەی گۆران بە تایبەت هەورامییەکەی، لەهجەی کەڵهوروی (بە تایبەت ئەو بەشەی کە کوردە فەیلییەکان لە خانەقین و مەندەلی قسەی پێدەکەن). بەم پێیە، تەنیا لە کوردستانی عیراق ئێمە پێویستمان بە چوار زمانی ستاندار هەیە. لەلایەکی دیکەوە، نووسەر کاتێک باسی یەکسانی لەهجەکان دەکا، دیار نییە مەبەستی لە لەهجە سەرەکییەکانە، یان بن لەهجەکانە. ئەگەر مەبەستی نووسەر یەکسانی بن لەهجەکانی زمانی کوردییە، ئەوە دەبێ لە پاشەڕۆژدا بیست زمانی کوردیمان هەبێ. وەک دیارە زمانی کوردی چوار لەهجەی سەرەکی و زیاتر لە بیست بن لەهجەی هەیە.(٥٣)

کەواتە ئێمە وەک نەتەوەیەک نەک هەر نابێن بە خاوەن زمانێکی یەکگرتوو، ئەو چەند جیاوازی لەهجەییش کە هەمانە، دەبنە مایەی ئەوەی کە هەر لەهجەیەک لە پاشەڕۆژدا ببێ بە زمانێکی سەربەخۆ، ئیدی هیچ زمانێک نابێ ئێمە لەگەڵ یەک کۆبکاتەوە. ئەمە ئەگەر هەر مانایەکی دیکەی هەبێ، بەڵام لە ڕووی زمانییەوە دابەش کردن و پەرتەوازەکردنی زمان و میللەتە، بە ناوی مافی یەکسانی لەهجەیی دروستکردنی گەڕەلاوژەیەکی زمانییە، دروستکردنی هەرێمی زمانییە لە نێو زمانی یەک نەتەوەدا.

نووسەر لە نامەی دکتۆراکەی لە چەند وتارێکی دیکەی بەم دواییە تەئکید لەوە دەکاتەوە کە زمانی کوردی جووت ستانداردە، کەچی لە وتاری دیکە و چاوپێکەوتنی دی باسی یەکسانی تەواوی هەموو لەهجەکان دەکا. وا پێدەچێ ئەو کاتە لە بیری ئەوە نەبووە کە زمانی کوردی دوو لەهجەی سەرەکی نییە، چواری هەیە، کەواتە لە نێوان ئەم جووت ستانداردییە لەهجەی گۆران و کەڵهوڕ دەبێ لەم مافە بێ بەش بن. ئەمە نیشانەی ئەوەیە کە نووسەر بۆ پلانی زمانی کوردی و ئاراستەکردنی، دیدێکی ڕۆشن و قووڵ و چەسپاوی نییە، بۆچوونەکانی دژ بەیەکن. بە ناوی مافی یەکسانی زمانیی، ئاژاوەیەکی زمانیی بۆ کورد دروست دەکات.

ئەمیری حەسەنپوور و هاوبیرانی کە دێنە سەر ئەو باسانە ئەوەندە لە ئەسڵی مەسەلەکە دوورن وەک بڵێی لەدەرەوەی مێژوودا دەژین. ئاگاداری ئەوە نین کە کورد لە چ قۆناغێکی مێژوو دایە، پێویستییەکانی ئەو قۆناغە بۆ کورد وەک نەتەوە و زمانەکەی چییە، ئەوە لەبیر خۆیان دەبەنەوە کە کورد ئەمڕۆ بە پرۆسەی بە نەتەوە بووندا تێپەڕ دەبێ، زمانی تاک ستانداردی کوردی وەک زمانێکی هاوبەشی نووسین بۆ کورد، لەم بوارەدا، ڕۆڵێکی یەکجار گرنگ دەگێڕی.

بەکارخستنی لەهجەکان وەک زمانێکی ستاندارد ئەنجامێکی زۆر خراپی بۆ سەر کورد وەک نەتەوە و کوردی وەک زمان دەبێ. زمانی ستاندارد دەبێ نەخشی یەکگرتنی نەتەوە بگێڕێ و کارێک بکات ئەندامەکانی

یەک نەتەوە لەدەوری زمانێکی نووسین کۆبکاتەوە، نەک لەیەک دابڕین و بنکۆڵ کردن و پەرتەوازەکردنی زمان و نەتەوە.

نووسەر هەر لەسەر بابەتی فرەستانداردی، دێتە سەر زمانی عەرەبی و پێی وایە زمانی عەرەبیش زمانێکی فرە ستاندارده، دەڵێ: " زمانی عەرەبی "الفصحی"ش بە تەواوی صرف و نحو و ڕێنووسە یەکگرتووەکەی نەیتوانی یەکێتی نەتەوەی عەرەب و نیشتمانەکەی بەدی بێنێ و ئێستا بە سەر ٢١ نەتەوە- دەوڵەتدا دابەش بووە و ستانداردی جۆراوجۆری لێ هەڵدەقوڵێ"(٥٤) لە شوێنێکی دی لە چاوپێکەوتنێکدا بە فارسی دەڵێ: زمانی عەرەبی ستانداردی قاهیرە و دیمەشق و مەراکش و بەغدادی....تاد هەیە.(٥٥) بە ڕاستی سەیرە نووسەرێکی ئەکادیمی بواری زمانناسی لەمەڕ زمانی عەرەبی ستاندارد ئەوەندە بێ ئاگا بێ و پێی وابێ زمانی عەرەبی ئەو هەموو ستانداردەی هەیە. زمانی عەرەبی زمانێکی تاک ستانداردی تۆکمە و پتەوە، لە سەرانسەری وڵاتانی عەرەبی یەک زمانە بۆ نووسین و خوێندن و ڕاگەیاندن و کارگێڕی، بەڵام لەهجەی هەمەچەشنی هەیە وەک لەهجەکانی ئاخاوتنی دیمەشق و قاهیرە و بەغدا و مەراکش، کە ئەو لەهجانەش تەنیا بۆ ئاخاوتن نەک نووسین. ئەم ئەفسانە داتاشینەی نووسەر بۆ زمانی عەرەبی کە گوایە زمانێکی فرە ستانداردە بۆ ئەوەیە تا پاساوی جووت ستانداردی و فرەستانداردی بۆ زمانی کوردی پێ بکات، بەڵام خۆزگە ئەمیری حەسەنپوور و هاوبیرانی زمانی عەرەبییان دەکردە سەرمەشقی خۆیان بۆ بە ستانداردکردنی زمانی کوردی، ئەوسا تێدەگەیشتن کە زمانێکی یەکگرتوو بۆ نەتەوەیەکی فرە لەهجە و فرە کولتوور چەندە گرنگە.

ڕاستە زمانی یەکگرتووی عەرەبی یەکێتیی سیاسی نەتەوەی عەرەبی بە دی نەهێناوە، بەڵام ئەو زمانە هۆکارێکی زۆر گرنگی مانەوەی میللەتی عەرەبە بە یەکگرتوویی، ئەو زمانە بە درێژایی مێژوو و هەتا ئەمڕۆش تەنیا پێوەندییەکە کە گەلانی عەرەبی بەیەک دەبەستێتەوە، ئەگەر ئەو زمانەش نەبوایە، ئەوە لە مێژ بوو دەبوون بە نەتەوە و میللەتی جیاوازی عەرەبی و هیچ کامیان لەیەک تێ نەدەگەیشتن و لەیەک دوور دەکەوتنەوە، وەک ئەوەی لە ئەوروپا بەسەر زمانی لاتینیدا هات، کە پاشماوەی ئەو زمانە لە باشووری ئەوروپا نەتەوەی ئیتاڵی و فەڕەنسی و ئیسپانی و کەتەلان و ڕۆمانی لێ پەیدا بوو.(٥٦)

زمانی ستاندارد بۆ کوردستانی باشوور نەک بۆ کوردستانی گەورە

ئەمڕۆ باسوخواس لەبارەی زمانی ستانداردی کوردی بۆ کوردستانی باشوورە، ئەو هەرێمە ئەوە بیست ساڵێک دەبێ لە ژێر ئیدارەی کورد خۆیەتی، بۆ سیستمی کارگێڕی و خوێندن لە قوتابخانەکان و زانکۆکان پێویستی بە زمانێکی ستانداردی یەکگرتووی کوردی هەیە، بۆیە کە باس دێتە سەر زمانی ستانداردی کوردی مەبەست لەم بەشەی کوردستانە، چونکە لەوێ زمانی کوردی لە پاڵ زمانی عەرەبی بە ڕەسمی ناسراوە. ئەمە ئەوە ناگەیەنێت کە ئێمە بۆ کوردستانی گەورە پێویستیمان بە زمانێکی سەرانسەری نییە، بەڵام لە بارودۆخی ئێستا کە زمانی کوردی بە دوو ئەلفوبێی جیاواز دەنووسرێ، ئەم دوو ڕێنووسە جیاوازە بۆتە کۆسپێکی سەرەکی لەبەردەم یەکگرتنی میللەتی کورد، تا ئەلفوبێ یەکگرتوو نەبێ، ناکرێ باس لە زمانێکی سەرانسەری بۆ کورد بکرێ. وەک ئەزموونی ئەلبانیا کە لەسەرەوە باسی کرا، لە پێشدا ئەلفوبێ کرا بەیەک، ئەوجا هاتنە سەر باسی زمانی ستاندارد بۆ هەموو ئەلبانییەکان.

ئەمیری حەسەنپوور و هاوبیرەکانی بۆ ئەوەی بەهانە بۆ جووت ستانداردییەکەیان بێننەوە، ئەسڵی مەسەلەکە لەبەریەک دەترازێنن و بەرەو ئاقارێکی دیکەی دەبەن و تەواو لە ڕاستی مەسەلەکە دوور دەکەونەوە. بە شێوەیەکی ڕۆمانسیانە، باس لە کوردستانی گەورە دەکەن کە ئەو هەموو لەهجە و شێوەزار و زاراوەی تێدایە، زۆربەی دانیشتوانی کورد سەر بە لەهجەی کرمانجین، کەواتە تاک ستانداردی دەبێتە مایەی فەرامۆش کردنی هەمەچەشنی زمانیی و کولتووریی کورد. ڕەنگە لەسەر ئاستی کوردستانی گەورە ئەو تاک ستانداردییەی کوردستانی باشوور بۆ کوردستانی باکوور دەست نەدات، چونکە ئەوان نە ئەو لەهجەیە بە باشی تێدەگەن، نەدەتوانن ئەو ڕێنووسە بخوێننەوە، نە لەوێ مافی زمانیی و کولتووریی نەتەوەییان بەدەست هێناوە تابتوانن ئەو زمانە جێبەجێ بکەن، بۆیە ئێمە دەبێ بزانین باسی زمانی ستانداردی کوردی بۆ کام بەشی کوردستان دەکەین.

لە کوردستانی باشوور نەک ئەمڕۆ، دەبوایە بیست ساڵ پێش ئێستا ئەو کێشە زمانییە چارەسەر بکرابایە، زمانی تاک ستانداردی کوردی بۆ خوێندن و زانکۆ و کاروباری ئیداری حکوومەت جێبەجێ بکرایە، بەڵام لە ئەنجامی نەبوونی ئەکادیمیایەکی زمانیی چالاک و نەبوونی

پلانێکی زمانی پێشکەتوو بۆ نەتەوە، بێ سەروبەری و شەڕی ناوخۆ و ململانێی سیاسی و حزبی، لەهجە پەرستی و ناوچە پەرستی، ئەو کێشەیەی بەم ڕۆژە گەیاند، کە ئەمڕۆ زمانی کوردی و بوونی نەتەوەی کوردیان لەبەردەم مەترسییەکی گەورە داناوە.

مافی زمانیی، یان مافی لەهجەیی؟

ئەمیری حەسەنپوور و هاوبیرەکانی کە دێنە سەر پرسی بە ستاندار کردن، هەمان ئەو مافەی کە زمانێک پێویستە هەیبێت، هەمان ماف بۆ هەموو لەهجەیەک داوا دەکەن، واتە مەفهومی لەهجە و زمان لەگەڵ یەک تێکەڵ دەکەن، یان هەر لەهجەیەکی کوردییان لێ دەبێ بە زمانێک و وەک زمانێکی سەربەخۆ مامەڵەی لەگەڵ دەکەن. بۆ نموونە دەڵێن لە سویسرا چوار زمانی ڕەسمی هەیە، لە بەلجیکا سێ زمانی ڕەسمی هەیە، لە کەنەداش دوو زمان هەیە، ئیدی بۆ دەبێ لە کوردستان دوو زمانی ستاندارد نەبێ.(٥٧) بەڵێ ئەوانە زمانن و زمانی نەتەوەی سەربەخۆن و بە لەهجە ناژمێردرێن، مافی خۆیانە ڕەسمی بن. بەلجیکا سێ زمانی ڕەسمی هەیە، کە یەکێکیان هۆڵەندییە پێی دەڵێن (فلامیش)، لەگەڵ زمانی فەڕەنسی و ئەڵمانی. ئەمانە هەرسێک زمانی سێ نەتەوەی گەورەی هاوسێی ئەو وڵاتەن کە سێ زمانی ستانداردیان هەیە. سویسرا چوار زمانی تێدایە هەر چوار زمانەکە زمانی چوار نەتەوەی جیاوازە، بەڵام کە باسی کرمانجی ناوەڕاست لەگەڵ کرمانجی باکوور دەکرێ ئەمانە دوو لەهجەن نابێ وەک دوو زمان مامەڵەیان لەگەڵدا بکرێ. ئەگەر بن لەهجەی بادینی زمانێکی سەربەخۆیە و لەهجە نییە، ئەوە پێویستە مافە زمانییەکانی دابین بکرێ و وەک نەتەوەیەکی سەربەخۆش مامەڵەی لەگەڵدا بکرێ، ئەگەر لەهجەیەکی زمانی کوردییشە- کە هیچ گومان لەوەدا نییە لەهجە نەبێت- ئەوە دەبێ وەک لەهجە سەیری بکرێ، بەڵام بانگەشەکارانی زمانی جووت ستاندارد و فرەستاندارد هەرچەندە زمانناسی شارەزایان تێدایە کە دێنە سەر مشتومڕی بە ستانداردکردنی زمانی کوردی، ڕیسەکەیان لێ دەبێتەوە بە خوری، زمانی فەڕەنسی و ئینگلیزی و ئەڵمانی و زمانی تورکمانی و عەرەبی و سریانی و لەهجەی کرمانجی و سۆرانی و هەورامی و فەیلی و، .. هەموو لەیەک ئاست دادەنێن و وەک زمانی سەربەخۆ مامەڵەیان لەگەڵدا دەکەن.

ئەمیری حەسەنپوور چ لە نامەی دکتۆراکەی و چ لە نووسینی دیکەی تەئکید لەسەر لەهجە بوونی لەهجە کوردییەکان دەکاتەوە، لە چاوپێکەوتنێکی لەگەڵ گۆڤاری ئارمانجدا، دەڵێ: "زاراوە بەشێکە لە زمانێک. کاتێک ئێمە دەڵێین کرمانجی، سۆرانی، دملی (زازایی)، هەورامی زاراوەی کوردین، بەر لە هەموو شتێک لەبەر ئەوەیە کە لێک نیزیکن."لە وەڵامی پرسیارێکی دی کە لەسەر چ ئەساسێک ئەو لەهجانە کوردین، دەڵێ: "لەسەر ئەساسی فۆنۆلۆژی، گرامێر، سێنتاکس و مۆرفۆلۆژی لێک نیزیکن. کاتێک تۆ سۆرانی دەگەڵ فارسی پێک بگری، دەبینی کە زیاتر لە کرمانجی نیزیکە تا لە فارسی. ڕاستە فارسی، سۆرانی، کرمانجی ڕەگوڕیشەیان یەکە، بەڵام کرمانجی و سۆرانی لە چاو فارسی لێک نیزیکترن. بێ گومان هۆیەکەی دیکەی مێژوویی و سیاسییە کە کرمانجی، سۆرانی، دملی، هەورامی، هەموو خۆیان و یەکتر بە کورد دەزانن. لە لای ئەحمەدی خانییش کورد و کرمانج هەر یەک مانایان هەبووە."(٥٨) پێناسەکەی بۆ لەهجە کوردییەکان زۆر ڕاست و بەجێیە.(٥٩) لێرەدا ڕوون دەبێتەوە کە ئەو هیچ گومانی نییە کە کرمانجی ناوەڕاست و باکوور دوو لەهجەی کوردین، زمانی سەربەخۆ نین و بەشێکن لە زمانێک، کەچی خودی نووسەر کە دێتە سەر پرسی بە ستانداردکردن، (سۆرانی و کرمانجی) لێ دەبێتە دوو زمانی سەربەخۆ، هەموو مافەکانی زمانێکی سەربەخۆ بۆ ئەم دوو لەهجە کوردییە داوا دەکا وەک بەکارهێنانیان بۆ ئیدارە و پەروەردە، لەسەر پارە و پاسپۆرت نووسینیان...تاد. لەم بارەیەوە دەڵێ: "وادیارە شۆڤێنیسمی سۆرانی ناتوانێ لەو چوارچێوەیە بێتەدەر کە شۆڤێنیسمی نەتەوەکانی دی دایانڕژتووە. بۆ وێنە، کاتێکی من پێشنیاردەکەم کە لە "حکوومەتی هەرێمی کوردستان" دا دەکرێ دوو لەهجە ڕەسمی بن و بەڵگە ڕەسمییەکان وەکو پاسپۆرت و پارە بە هەردوو لەهجە بنووسرێن، سۆرانیخوازەکان وەپێش حاکمەکانی بەغدا دەکەون و بە سەرسووڕمانەوە دەڵێن شتی وا هەرنابێ و بە سووکایەتیکردنەوە دەڵێن ئەوە کۆمێدییە".(٦٠) بۆ نموونە کاتێک نووسەر ئیشارەت بە پارەی چەند وڵاتێک دەدات، کە بە چەندین زمانی جیاواز نووسراون، ئیدی ئەمە دەکاتە پاساوێک بۆ ئەوەی پارە و دۆکیۆمێنتە ڕەسمییەکانی هەرێم بە دوو لەهجەی کرمانجی باکوور و ناوەڕاست بن، نووسەر دەڵێ: "ڕەنگە ئەوە ئاشکرابێ کە لە ڕوانگەی ئەتاتورک و ڕەزاشا و حاکمانی بەغدا و زماننناسەکانیان نەتەوە یەکە و یەک زمانی هەیە و زمانەکەی یەک لەهجەی ئەدەبیی و ستانداردی هەیە، بەڵام ئەوەی شۆڤینیستەکان لە خەیاڵی خۆیاندا بە نەڕەخساویی دادەنێن لە مێژە لە ژیانی زمانیی و

سیاسیی گەلانی دنیادا لە قەڵەمڕەوی ڕەخساوییدا وەدی هاتووە. ئێستەکانێ پارەی کاغەزیی دە ڕووپیی هیندی بە حەڤدە زمان، پارەی چینی بە پێنج زمان، پارەی سریلانکا و سویسی هەرکامیان بە چوار زمان و ناسنامەی سویسی بە پێنج زمان دەنووسرێن، هەروەها لە پارلمانی کانادا بە دوو زمان و لە بلژیک بە سێ زمان قسان دەکەن."(٦١) زۆر سەیرە نووسەر دووبارە جیاوازی زمان و لەهجە ناکات، وڵاتێکی وەک هیندستان کە قارەیەکە دانیشتوانەکەی ١,١٨ ملیارە، مۆزائیکێکی گەل و نەتەوەی هەمەچەشنە، زمانی هەمەچەشنی تێدایە، ئەمە دەکاتە بەهانەیەک بۆ ئەوەی ئاخێوەرانی کرمانجی باکوور و ناوەڕاست بکا بە دوو نەتەوە و دوو زمانی سەربەخۆ. ئەو زمانانەی لەسەر پارەی کاغەزیی دە ڕوپییەی هیندی هەیە، زمانی نەتەوە جیاوازەکانی هیندستانە نەک لەهجەکانی زمانێک، کە ئەمانەن: هیندی، ئەسامی، بێنگاڵی، گوجاراتی، پونجابی، نیپاڵی، کەشمیری، تامیلی، تێلوگو، کانادا، مالایالام، ئۆریا، کۆنکانی، ماراتی، سانسکریتی، ئوردو، ئۆدیا. هەر یەک لەو زمانانە چەندین لەهجە و بن لەهجەی هەمەجۆری هەیە، سەر بە خێزانە زمانی جیاوازیشن، هەندێکیان ئەلفوبێی جیاوازیان هەیە، بۆ نموونە ئوردو و کەشمیری ئەلفوبێی عەرەبی بەکار دێنن. لە هیندستان نەک حەڤدە زمان، زیاتر لە سەد زمان هەیە. بە پێی سەرژمێری ٢٠٠١، ٢٩ زمان لە هیندستان ئاخێوەرانی ژمارەیان لە ملیۆنێک زیاترە، (بۆ نموونە زمانی هیندی ٤٢٢ ملیۆن ئاخێوەری هەیە، بێنگاڵی ١٨٠ ملیۆن، گوجاراتی ٤٦ ملیۆن، ئەسامی ١٣ ملیۆن، کەشمیری ٥,٥ ملیۆن، پونجابی ٢٩ ملیۆن، تامیلی٦١ ملیۆن، کانادا ٣٨ ملیۆن، تێلوگو ٧٤ ملیۆن...تاد)، ٦٠ زمان ئاخێوەرانی ژمارەیان لە ملیۆنێک کەمترە و لە ١٠٠ هەزار زیاترە، ١٢٢ زمان ژمارەی ئاخێوەرانی لە ١٠ هەزار زیاترە و لە ١٠٠ هەزار کەمترە.(٦٢) ئەمە زۆر ئاساییە بۆ وڵاتێکی وەک هیندستان بەم هەموو گەل و نەتەوە جیاوازە، لەسەر پارەکەی نەک بە حەڤدە زمان بە چەندین زمانی دیکەی جیاوازی نەتەوە و گەلە جۆربەجۆرەکانی ئەو وڵاتە بنووسرێن، ئەمە فرە زمانیی و فرە کولتووری ئەو وڵاتە نیشان دەدات، بەڵام بە نیسبەت کرمانجی ناوەڕاست و باکوور، یان بە قەولی خۆی (کرمانجی و سۆرانی) ئەمانە دوو نەتەوەی جیاواز و دوو زمانی جیاواز نین، ئەمانە دوو لەهجەی زمانی کوردین نابێ وەک دوو زمانی سەربەخۆ لەسەر پارە بنووسرێن. دەکرێ لەسەر پارەی عیراقی بە زمانی هەموو نەتەوە جیاوازەکانی عیراق بنووسرێت وەک عەرەبی، کوردی، تورکمانی، سریانی، ئەمە زۆر ئاساییە، بەڵام نووسینی بە دوو لەهجەی کوردی، دابەشکردنی کوردە بەسەر دوو زمان و دوو نەتەوەی جیاواز. نووسەر دەیەوێ لە ڕێی پارەی دە ڕوپییەی هیندی ئەفسانەیەک داتاشێ بۆ ئەوەی پاساوی جووت ستانداردی و فرەستانداردی زمانی کوردی پێ بکات، لەپاڵ ئەوەش (بادینی و سۆرانی) بکات بە دوو نەتەوەی جیاواز و دوو زمانی جیاواز..!! پێویست ناکات لەسەر پارەی وڵاتەکانی دی وەک پارەی چینی و سریلانکی و سویسری بدوێین، چونکە ئەوانیش هەمان حاڵەتی پارەی هیندیان هەیە.

ئەمیری حەسەنپوور و هاوبیرانی لەگەڵ لەهجە کوردییەکان دووچاری وەهم و ئیشکالیەتێکی گەورەی کولتووری و زمانەوانی بوون، پاشخانی نەتەوەیی و ئەتنیکی و مێژوویی و کۆمەڵایەتی و سیاسی و کولتووریی ئەو لەهجە کوردییانە کە پێکەوە ناسنامەی نەتەوەیی زمانی کوردی پێکدێنن، زۆر بێ باکانە ئەم ناسنامە زمانییە لەم لەهجانە دادەماڵن، هەر لەهجەیەک دەکەن بە زمانێکی سەربەخۆی نەتەوەیەکی سەربەخۆ، بۆیە وا بە کوڵ و دڵ بە ناوی ئازادی زمانیی و دیموکراسییەت خۆیان لێ بووە بە ڕزگارکەری چەوساوەکان لە ژێر دەستی (شۆڤێنیزمی سۆرانی)، شێلگیرانە پێداگری لە مافی یەکسانی بەکارهێنانی هەموو لەهجەکان دەکەن، بەڵام ئەمە هەتا چەند گونجاوە و چۆن جێبەجێ دەکرێ؟ پاشەڕۆژی زمانی یەکگرتووی کوردی و نەتەوەی کورد چی بەسەر دێ، لای ئەوان جێگەی باس نییە و گرنگیش نییە. ئەوان باوەڕیان بەوە نییە کە یەک نەتەوە دەبێ یەک زمانی هەبێ، لای ئەوان یەک نەتەوە دەکرێ دوو زمانی ستانداردی هەبێ، یان زیاتر، نموونەشیان ئەو زمانانەیە کە لەسەرەوە باسی لێوە کرا. لای ئەوان بەکارهێنانی لەهجە کوردییەکان بە یەکسانی، ئەمە مەسەلەی بە دیموکراسی کردنی زمانە، ئەگەر هەرچەندە ئەمە لە ئاکامدا بە مەرگی زمانی کوردیش تەواو بێت. وەک نووسەر خۆی دەڵێ "سۆرانی، ئێستا لە پلەی دەسەڵاتداریدایە و سۆرانی-ئاخێوان دەبێ زیاتر و زووتر لە کورمانجی - ئاخێوان و ئاخێوەرانی لەهجەکانی دی ئاڵای دیموکراسی زمانیی و مافی زمانیی هەڵبکەن، ئەو ناکۆکییە وەک کێشەی ماف و دیمۆکراسی چاولێبکەن نەک وەک کێشەی دەم بەهاوارانەی "چەند پارچە بوونی نەتەوە".(٦٣)

تێکەڵ کردنی مافی لەهجەیی و زمانیی و بەستنەوەیان

بە مەسەلەی دیموکراسییەت و مافی مرۆڤ، ئەو باسەی زۆر بە چڕی تەمومژاوی کردووە. نووسەر بۆ ئەم مەبەستەش ئیشارەت بە جارنامەی جیهانیی مافی زمانیی دەکات و دەڵێ: " لە دنیای زمان و سیاسەتدا لە سی ساڵی ڕابردوودا، هەنگاوی خێرا بەرەو نیزامێکی زمانیی دیموکراتی هەڵێندراوە. بۆ وێنە، لە زانستی زمانناسیدا ئێستا باسی "زمانناسیی ڕزگاریخوازانە" دەکرێ و پێوەندییەکانی دەسەڵات و زمان بە شێوەیەکی بەرینتر لە جاران لێک دەدرێتەوە و تیوریزەدەکرێ. لە بواری مافیشدا، مافی زمانیی ئێستا بە شێوەیەکی بەرین و قووڵ وەکو "بەیانییەی جیهانی مافە زمانییەکان"(١٩٩٦) گەڵاڵە کراوە و لە لایەن یۆنیسکۆ، و زۆربەی ڕێکخراو و بزووتنەوەکانی مافی مرۆڤ و زمانناسان پەسندکراوە"(٦٤) دووبارە نووسەر لەهجە لەگەڵ زمانێکی سەربەخۆ تێکەڵ دەکا. ئەوەی لە جارنامەی جیهانی مافی زمانی هاتووە زۆر ڕاستە، میللەتی کورد ئەوە سەدەیەکە لەپێناو ئەو مافانە خەبات دەکات، ئەمڕۆ ناکرێ ئەو مافانە لە نەتەوەیەکی دی زەوت بکات. ئەم جارنامە جیهانییە دژ بە چەوسانەوەی زمانییە کە لە هەر شوێنێکی جیهاندا دژ بە گەلێک یان نەتەوەیەکی دیاریکراو ئەنجام بدرێ، بۆ نموونە ئەگەر کورد مافی زمانیی تورکمانەکانی کوردستان یان مەسیحییە سریانییەکان پێشێل بکات، ئەمە چەوسانەوەی زمانییە لەلایەن کورد. جارنامەی جیهانی باسی لەهجەکانی زمانێک ناکات کە لە نێوان خۆیان ڕێک دەکەون لەهجەیەک بکەن بە زمانی ستاندارد بۆ نەتەوەکەیان، باسی ئەوە ناکات کە زمانێک چەند لەهجەی هەیە هەر هەمووی دەبێ بۆ نووسین بخرێتە کار و بە ستاندارد بکرێ، ئەوان هیچ پێوەندییەکیان بە میللەتێک نییە کە دەیەوێ کاروباری زمانیی خۆی ڕاستە ڕێ بکات. زمانناسی ڕزگاریخوازانە بەو مانایە نییە کە نەتەوەیەک دە هەتا پازدە زمانی هەبێ، ئەگەر بەو مانایە بێ، ئەوە دەبێ ئەو وڵاتانەی کە ئەو دروشمەیان هەڵگرتووە ڕێگە بدەن منداڵەکانیان بە لەهجە مەحەلییەکانی زمانی نەتەوەکەیان لە قوتابخانەکان بخوێنن. وەک ئاشکرایە لە هیچ وڵاتێکی دیموکراسی ئەم ئاژاوە زمانییە بۆ خۆیان دروست ناکەن، بۆیە زۆر نابەجێیە، دیموکراسییەت و مافی مرۆڤ و جارنامەی جیهانی مافی زمانیی بکرێن بە ئامرازێک بۆ لەباربردنی پرۆسەی بە ستانداردکردنی زمانی کوردی لە کوردستان، ئەمە تەنیا بۆ چاوبەست و چەواشەکردنی ئەسڵی بابەتەکەیە و ماسی گرتنە لە ئاوی لێڵ.

حەسەنپوور لە سیمینارێکدا لە ساڵی ٢٠١٢ لە سوێد، دژایەتی خۆی بۆ زمانێکی ستانداردی یەکگرتووی کوردی دووبارە دەکاتەوە، دەڵێ: " هەتا سیاسەتی زمانی دیموکراتیزەتر بێ، ئیمکانی یەکگرتنی گەلان، ئیمکانی یەکگرتنی چینی کرێکار، ئیمکانی یەکگرتنی زەحمەتکێشان زیاتر دەبێ. هەتا زیاتر بڵێی نەتەوە، یانی یەک زمان، یەک وڵات، یەک لەهجە، زووتر، دووبەرەکی و سەدبەرەکی دروست دەبێ. ڕێگا دیموکراتیزە کردنە. کەسێک کە باوەڕی بە دیموکراتیزەکردنی ژیانی خەڵک بێ لە کوردستان، یان لە ناوچە دا، دەبێ لە باری زمانیدا، هەروەها لە باری سیاسیدا، دەبێ سیاسەتێکی تەواو دیموکراتیکی هەبێ. ئەگەر نەیبێ، شۆڤێنیزم سەردەکەوێ."(٦٥) ئەمە زۆر ڕاستە ئەگەر دیموکراتیزەکردن لە نێوان زمانەکان بێ وەک زمانی کوردی، عەرەبی، فارسی، تورکی و تورکمانی و سریانی...تاد، بەڵام جێبەجێ کردنی دیموکراسییەت لە نێوان لەهجەکانی زمانێک دابەشکردنی گەلە نەک یەکگرتنی گەل. وەک دیارە نووسەر زیاتر لە خەمی چینی کرێکاردایە نەک نەتەوە، پێی وایە زمان دەبێ لە بەرژەوەندی چینی کرێکار و زەحمەتکێشدا بێت نەک لە بەرژەوەندی نەتەوە، واتە لە پێناو یەکگرتنی چینی کرێکار با نەتەوەی کورد دابەش بێ. ئەمەیە کێشە فکرییەکانی حەسەنپوور لەگەڵ زمانی ستانداردی یەکگرتووی کوردی، چونکە خۆی هەر لە ئەساسدا باوەڕی بە نەتەوایەتی و نەتەوەی کورد نییە.

حەسەنپوور لە مێزگردێک لە ساڵی ٢٠١٣ لە کەنەدا سەبارەت بە مافی زمانی دایک لە ئێران، زمانی فارسی قبووڵە وەک زمانی نەتەوەی سەردەست، سەرباری ئەوەش، پێی باشە فارسی بکرێ بە زمانی هاوبەشی هەموو نەتەوەکانی نێو ئێران و دەڵێ: " زۆربەی نا فارسی زمانەکان کە بۆچوون دەردەبڕن، قەبووڵیانە کە ئێران وڵاتێکی چەند میللیەتییە، چەند زمانییە و فارسی زمانی هاوبەشە"(٦٦) لای حەسەنپوور ئەمەیان شۆڤێنییەت نییە کە نەتەوەیەکی سەردەست زمانێکی نەتەوەیی خۆی هەبێ و لە هەمان کاتدا بکرێ بە زمانی هاوبەش بۆ نەتەوەی دی، بەڵام کە دێتە سەر باسی زمانێکی هاوبەش بۆ کورد ئەو مافە بۆ کورد بە ڕەوا نابینێ و بە شۆڤێنییەت ناوی دەبا، ئەمەش تێڕوانینێکی دوو فاقانەیە بۆ مافی زمان و ناسنامەی زمانیی. بۆ زمانی نەتەوەیەکی سەردەست هەموو ئیمتیازێکی پێ دەبەخشێ، بەڵام نەتەوەیەکی ژێردەستە و چەوساوە، ئەو مافە زمانییەی پێ ڕەوا نابینێ. بۆ لەهجەکانی زمانی

فارسیش هیچ کێشەیەک دروست ناکا، لەوێ داوای مافی یەکسانی لەهجەکان ناکا، بە شۆڤینیش ناوی نابا، ئەم زاراوە ناقۆڵایە تەنیا دژ بە کورد و یەکگرتنی زمانی کوردی بەکاردێنێ.

نووسەر ئەوەندە لە ئامانجی زمانێکی یەکگرتوو بۆ کورد دوورە، هەموو هەوڵێک دەخاتە گەڕ و هەموو ئامرازێک بەکار دێنی، تەنانەت بنەماکانی زماننناسیش هەڵدەوەشێنێتەوە هەر بۆ ئەوەی کورد نەگات بە ئامانجی زمانێکی هاوبەش بۆ نەتەوەکەی.

دەکرێ ئەو پرسیارە لە نووسەر بکرێ، بۆچی مەگەر کورد بە شیاوی ئەوە نابینێ سیاسەتی زمانی خۆی هەبێ بۆ نەتەوەکەی؟ ئەگەر کورد هەوڵی دروستکردنی ئەو زمانە بدات ئەوە کارێکی دژ بە دیموکراسییە؟ لە کام وڵاتی دنیا دروست کردنی زمانێکی ستانداردی نەتەوەیی بە پرۆسەیەکی دیموکراسی بەڕێوە چووە هەتا لای ئێمە بە دیموکراسی بێ؟ لە کام وڵاتی دیموکراسی دنیا بە لەهجە دەخوێندرێ؟ لە کام وڵاتی دیموکراسی دنیا یەکسانیی لەهجە جێبەجێ کراوە؟ یانیش بە لەهجە سیستمی ئیداری وڵات بەڕێوە چووە؟ بێ گومان ئەمانە لە هیچ وڵاتێکدا نییە، ئەمە تەنیا پرۆژەی ئەمیری حەسەنپوور و هاوبیرانیەتی بۆ زمانی کوردی.

ناکرێ و مەنتیقی نییە، هەر لە پێناو پاراستنی هەموو لەهجەکان وەک خۆی، ژیانی سیاسی و ئابووری و کولتووریی هەموو نەتەوەکە بکەوێتە نێو ئاژاوەی زمانییەوە، ناکرێ هەر بۆ پاراستنی لەهجەیەکی ناوچەیی، ئامانجی نەتەوەیەک بۆ زمانێکی هاوبەشی نووسین و خوێندن فەرامۆش بکرێ و نەتەوە لە هەموو بوارەکانی ژیانی دوا بکەوێت. وەک لە زماننناسی مێژوویی Linguistics Historicalدا هاتووە: هەموو دیاردەیەکی فیزیکی گەردوون و هەموو دیاردەکانی ژیانی مرۆڤ لە گۆڕانێکی بەردەوامدایە، زمانیش لەم گۆڕانە بەردەوامە بەدەر نییە. (٦٧) بۆیە هیچ زمانێک و لەهجەیەک وەک خۆی نامێنێتەوە، هەندێک لەهجە کەم بایەخ دەبێت و لەپاڵ ئەوە لەهجەی دی پەیدا دەبێت. ئەم پرۆسەیە لە مێژووی زمانەکاندا هەر هەبووە و بەردەوامیش دەبێ. هیچ زمانێکیش لە ئەزەلدا زمان نەبووە و هیچ زمانێکیش هەتا سەر بە زیندوویی نامێنێتەوە. لەم گۆڕانە بەردەوامەی زمان، ئەوە مرۆڤە پلانی زمان دادەنێت و زمان بە گوێرەی بەرژەوەندییەکانی خۆی ئاراستە دەکات، ئەگەر لە پلانی زمان پاراستنی لەهجە گرنگ بێ، ئەوە بێ گومان زمانی هاوبەش بۆ نەتەوە گرنگترە، بە تایبەت بۆ ئێمەی کورد کە ئەوە زیاتر لە سەدەیەکە لە ڕووی سیاسی و کولتوورییەوە لە ژێر دابەشبوون و پارچەبووندا دەناڵێنین، بۆ دەبێ ئەمڕۆ ئێمە بەدەستی خۆمان لە بەشێکی ڕزگارکراوی وڵاتەکەمان ئەو هەموو زمانە بۆ نەتەوەکەمان دروست بکەین.

حەسەنپوور و هاوبیرانی باوەڕیان وایە بە دابین کردنی مافی یەکسانی بۆ لەهجەکان، کورد بە یەکگرتوویی دەمێنێتەوە، بەڵام هەرگیز بیر لەوە ناکەنەوە کە کورد لە نێو ئەم هەموو لەهجە زۆر و زەوەندە چۆن بە یەکگرتوویی دەمێنێتەوە ئەگەر نەتوانن بە زمانێکی هاوبەش لەگەڵ یەک بدوێن و نەتوانن بە زمانێکی یەکگرتوو نووسین و بەرهەمی یەکدی بخوێننەوە. کامەیان دەبێتە مایەی دابەشکردنی نەتەوە: یەکزمانیی، یان فرە زمانی؟

ئەوەی ئەوان بۆ زمانی کوردی داوای دەکەن، تا ئێستا هیچ زماننناسێک ئەو کارەی بە زمانەکەی نەکردووە. هەر میللەتێک لە قۆناغی بە ستانداردکردنی زمانەکەیان بە گیانی هاوکاری و لەیەکگەیشتن و قوربانیدان پێکەوە لەسەر لەهجەیەک ڕێک کەوتوون و بوون بە خاوەن زمانێکی یەکگرتوو. تەجرەبەی بە ستانداردکردنی زمانەکانی دنیا ئەوە نیشان دەدات.

لەهجە و زمانی ستاندارد

هیچ گومان لەوەدا نییە کە بە هۆی هەژموونی زمانی ستانداردی ڕەسمیی وڵات، لەهجەکان بەرەبەرە لە زمانی ستاندارد نزیک دەبنەوە و جیاوازی لەهجەیش کەم دەبێتەوە، بەڵام ئەمە بە مانای مەرگی لەهجەکان نییە، هەموو زمانێک لەگەڵ لەهجەکانی بەم پرۆسەیەدا تێپەڕیوە. لەهجەش، وەک لە ئەزموونی زمانانی دنیادا هەیە، دەکرێ بە شێوازی جیاواز بوونی خۆی بپارێزێ.

ئەگەر لە باشووری کوردستان زمانی ستاندارد یەکلا کرایەوە، بن لەهجەکانی دی وەک بادینی و هەورامی و فەیلی، هەتا بن لەهجەکانی دیکەی کرمانجی ناوەڕاست وەک گەرمیانی، سلێمانی، سۆرانی، دەکرێ بە پلانێکی زمانیی پێشکەوتوو لە زۆر بواری هونەری و ئەدەبی و کولتوورییی بەکار بێن و بایەخی لەهجەیی خۆیان لە دەست نەدەن و درێژە بە مانەوەی خۆیان بدەن.

لێرەدا جێگەی خۆیەتی باسی لەهجەی میسری بکەین کە لەهجەیەکی دەوڵەمەندی زمانی عەرەبییە، ئەو لەهجەیە بەشێکی زۆری عەرەب قسەی پێدەکەن، میسر وڵاتێکی پڕ لە دانیشتوانە، بە هۆی ئەوەی کە ئەم لەهجەیە لە بواری هونەری وەک شانۆ و درامە و تەمسیلی و سینەما، گۆرانی ...تاد لە میدیای وڵاتە

عەرەبییەکان بە شێوەیەکی فراوان بە کاردێت، بووە بە لەهجەیەکی باڵادەستی نێو لەهجەکانی زمانی عەرەبی، لە سەرانسەری وڵاتانی عەرەبی دەتوانن تێی بگەن، یان قسەی پێ بکەن. وەک دەبینین زمانی ستانداردی عەرەبی کە پێی دەڵێن عەرەبی (فصحی) لەهجەی میسری لە ناو نەبردووە و مافی بەکارهێنانی لەهجەکەی لێ زەوت نەکردووە. دەکرێ لەبارەی لەهجەکانی دیکەی عەرەبی وەک لبنانی و عیراقی و سووری و مەغریبی...تاد هەمان شت بگوترێ. بە پێی تیورەکەی ئەمیری حەسەنپوور بێ، ئەوە هەموو گەلانی عەرەبی دووچاری چەوسانەوەی زمانیی هاتوون، چونکە لەهجەکەیان نەکراوە بە زمانی ستانداردی نووسین و خوێندن، شۆڤێنیزمی زمانی ستانداردی عەرەبی بە لەهجەی قورەیشی هەموو مافە زمانییەکانی گەلانی عەرەبی پێشێل کردووە..! نەخێر ئەو زمانە ستاندارد عەرەبییە گشت عەرەبی هەر لە کەنداوەوە تا ئۆقیانووسی ئەتلەسی گەیاندۆتەوە یەک، دەتوانن بە زمانێکی یەکگرتوو، ئەلفوبێیەکی یەکگرتوو لەگەڵ یەک بدوێن و بەرهەمی ئەدەبی و هونەری و شارستانی یەکدی بخوێننەوە. ئەو زمانە ستاندارد وای کردووە هەموو عەرەب سەرەڕای جیاوازی کولتووریی و مێژوویی و جوگرافی، سەرەڕای بوونی زیاتر لە بیست دەوڵەتی عەرەبی سەربەخۆ، بە هۆی ئەو زمانەوە لەگەڵ یەک پێوەندیان هەبێ و هەست بە ئینتیما بۆ یەک نەتەوە بکەن.

لەم سەردەمی بە جیهانیبوونە و زاڵبوونی زمانە گەورەکانی جیهان، بە تایبەت زمانی ئینگلیزی، زمانە بچووکەکان لەبەردەم ئەو شەپۆلە توندەی بە جیهانی بوون توانایی خۆگرتنیان نییە و وەک گەلای دار هەڵدەوەرن. ئەمڕۆ لە جیهاندا هەر دوو هەفتە جارێک زمانێک لە ناودەچێت و دەمرێت، هەندێک لە شارەزایانی زمانناسی پێشبینی ئەوە دەکەن کە لەو حەوت هەزار زمانەی کە ئەمڕۆ لە دنیا قسەی پێدەکرێ، ڕەنگە تا کۆتایی سەدەی بیست و یەکەم تەنیا هەزار زمانێک بمێنێتەوە.(٦٨) بۆیە نەک هەر زمانی کوردی، بەڵکو زمانە زیندووەکانی ئەوروپاش کە بە ژمارە کەمن و تەنیا لە وڵاتەکانی خۆیاندا بەکاردێن وەک هۆڵەندی و سوێدی و دانیمارکی و...تاد ترسی ئەوەیان هەیە لە پاشەڕۆژدا زمانەکانیان بایەخی نەمێنێت و زمانێکی جیهانی جێگەی بگرێتەوە، ئەمە چ جای زمانی کوردی کە زمانێکی یەکگرتوو و بەهێز و فەرهەنگێکی دەوڵەمەندی نووسینی نییە، کتێبخانەیەکی دەوڵەمەندی نییە، تەنیا بە شێوەیەکی مەحەلی بە کاردێت. ئاخۆ چارەنووسی ئەو هەموو لەهجە ستانداردەی کوردی چی بەسەر بێت؟ یان ئەو ستانداردەی بۆ بن لەهجەی بادینی پێشنیار دەکرێ لەبەردەم ئەم گەردەلوولە توندەدا چۆن خۆی دەگرێ. چۆن دەتوانێ بکەوێتە سەرپێ و ببێ بە زمانێکی ستانداردی پتەو و وەڵامی ئەو هەموو پێویستییانە بداتەوە، لەم سەردەمە جەنجاڵەی ئەمڕۆدا چۆن دەتوانێ درێژە بە بوونی خۆی بدات؟ وەک دیارە لەم سەردەمە پاشەڕۆژ بۆ زمانە بە هێزەکانە، بۆیە ئەگەر زمانێکی کوردی بە هێز هەبێت و هەموو لەهجەکان لە خۆی کۆبکاتەوە، ئومێدی بەردەوام بوون و مانەوەی زۆر زیاترە، لە بوونی کۆمەڵێک زمانی بچووک و بێ هێز.

حەسەنپوور و هاوبیرانی داوای بە ستانداردکردنی لەهجەکان دەکەن، بەڵام هەرگیز باسی ئەوە ناکەن ئەمە چۆن جێبەجێ دەکرێ و میکانیزمەکەی چییە و چۆنە؟ باسی ئەوە ناکەن ئەدی کورد بۆ ئیدارە و سیستمی خوێندن لە قوتابخانە و زانکۆکان بە چ زمانێک بێ، ئەوان ڕەنگە بڵێن هەر ناوچەیەک بە لەهجەکەی خۆی بێ، ئایا ئەمە تا چەند کارێکی عەمەلییە، لە باشووری کوردستان چوار زمانی ئیداری هەبێ و چوار زمانی خوێندنی پەروەردە و چوار زمانی خوێندنی زانکۆ هەبێ. بۆ نموونە کتێبی جوگرافیا و مێژوو، یان بیرکاری دەبێ بە چوار لەهجە چاپ بکرێن، هەر قوتابییەکی کورد بە لەهجەکەی خۆی بخوێنێ و هیچ کامیان لە یەکدی تێناگەن، هیچ کامیشیان نووسینی ئەوی دی نەخوێنێتەوە، ئایا ئەمە دەبێ بە چی؟ ئەو وڵاتە چی بەسەر دێ؟ چ ئاژاوەیەکی زمانیی بۆ ئەو نەتەوەیە دروست دەبێ؟

حکوومەتەکانی عیراقی و جووت ستانداری زمانی کوردی

دوای دامەزراندنی یەکەم حکوومەتی عیراقی لە ساڵی ١٩٢١ و دوای لکاندنی ویلایەتی مووسڵ بە عیراق، کۆمیتەی ناوبژیوانی نێودەوڵەتی لە ڕاپۆرتی خۆیدا بۆ یەکلایی کردنەوەی ویلایەتی مووسڵ لە نێوان عیراق و تورکیا دوو مەرج بۆ عیراق دادەنێ بۆ ئەوەی ویلایەتی مووسڵی بخرێتە پاڵ: یەکەمیان عیراق دەبێ وەڵامدانەوەی هەبێت بۆ داخوازییەکانی زمانی کوردی، دووەمیان دەبێ کارمەندانی کورد بۆ بەڕێوەبەرایەتییەکانی کارگێڕی و دادوەری و پەروەردەیی دابمەزرێنێت.(٦٩) سەرەڕای بوونی مەرجی یەکەم بۆ بە ڕەسمی ناسینی زمانی کوردی لە عیراق، کەچی

حکوومەتە بەرەودواکانی عیراق هەوڵیان نەداوە بە جددی ئەو مەرجە جێبەجێ بکەن، لەپاڵ ئەوە هەوڵی پارچەکردنی زمانی کوردییان داوە.

هەوڵدان بۆ لەت کردنی زمانی کوردی و خوێندن بە دوو لەهجە، بە تایبەت لە باشووری کوردستان، هەر لە زووەوە حکوومەتی عیراقی سەردەمی مەلیکی پلانی بۆ دارشتووە. لە ساڵی ١٩٣١ کاتێک حکوومەتی ئەوسای عیراق، قانوونی زمانە مەحەلییەکان (قانوون اللغات المحلیه) دەردەکات، لە یەکێک لە بەندەکانی ئەو قانوونە ڕێگە خۆش دەکات بۆ خەڵکی بادینان و قەزا کوردنشینەکانی مووسڵ بە لەهجەکەی خۆیان بخوێنن. لە دەقی بەندی هەشتەمی ئەم قانوونەدا هاتووە" لە قەزاکانی سلێمانی و هەولێر و کەرکووک کە لەم یاسایە ئاماژەی پێکراوە "شێوە"ی زمانی کوردی ئەو شێوەیەی ئێستا دەبێت، بەڵام لە قەزاکانی لیوای مووسڵ کە لەم یاسایە ئاماژەی پێکراوە، ئەوە خەڵکی ئەو دەڤەرانە ئازادن لەوەی چ "شێوە"یەکی زمانی کوردی بەکاربهێنن، ئەمەش لە ماوەی ساڵێک لە جێبەجێکردنی ئەو یاسایەوە پەیڕەو دەکرێ"(٧٠) لێرەدا بە ڕوونی دیارە کە حکوومەتی ئەوسای عیراق مافی یەک زمان بۆ نەتەوەی کورد بە ڕەوا نابینێ، زمانی کوردییش وەک چەند زمانێکی ناوچەیی و مەحەلی سەیر دەکا و پێی ئاساییە چەند زمانێکی کوردی هەبێ. لە ئاست ئەم سیاسەتە دابەشکارییە زمانییە، مێژوونووس محەمەد ئەمین زەکی بەگ، هەڵوێستێکی کوردانە و بوێرانە وەردەگرێت و زۆر بە توندی ڕەخنە لەم قانوونە دەگرێت، یاداشتێک بۆ حکوومەتی عیراق و مەلیک فەیسەڵ دەنێرێ و لە نامیلکەیەکدا بە ناوی (دوو تەقەلای بێ سوود) لە ساڵی ١٩٣٥ بڵاوی کردۆتەوە، باوەڕی وایە ئەگەر لە کوردستانی عیراق بە دوو لەهجە بخوێندرێ، ئەوە " یەکێتیی زمانی کوردی تێک ئەدرێ. کە ئەمە ئەبێتە سەبەبی عاجزی و نەفرەتی کورد و قەت دەلالەت لە حوسنی نییەتی حکوومەت ناکا دەرحەقیان"(٧١)

حکوومەتەکانی دواتریش کە هاتوونەتە سەر کار لە عیراق بەردەوام هەوڵی پەراوێزخستن و ڕیشەکێش کردنی زمانەکەیان داوە، ئەگەر بۆشیان نەکرا بێ لەپاڵ بەخشینی چەند مافێکی زمانیی، هەوڵی دوو لەتکردنیان داوە بۆ دوو زمان، یانیش خەڵکی بادینانیان بە تەواوەتی لە خوێندن بە زمانی کوردی بێ بەش کردووە. دوای کارەساتی ئەنفال و کیمیابارانی هەڵەبجەش، لە هەموو کورد ئاشکرا بوو کە ڕژێمی بەعس هیچ هەنگاوێک بۆ زمانی کوردی و فەرهەنگی کوردی هەڵنانێت، مەگەر بە مەبەستی سڕینەوە و ڕیشەکێش کردن و شێواندنی فەرهەنگی کوردی نەبێت. لەو ڕۆژە سەختانەدا ئەو ڕژێمە بە مەبەستی قووڵکردنەوەی جیاوازی زمانیی لە نێو کورد و خستنەوەی دووبەرەکی، لە بەغدا دوو ڕۆژنامە بە زمانی کوردی دەردەکات: (ئاسۆ) بە لەهجەی کرمانجی ناوەڕاست، (بزاڤ) بە لەهجەی کرمانجی سەروو بە شێوە بادینییەکەی. وەک دەبینین ئەم جووت ستانداردییەی ئەمڕۆ هەر ئەو بەرنامە کۆنەیە، ئەم جارە لە ڕێی ڕۆشنبیران و زمانناسانی کورد بانگەشەی بۆ دەکرێ و هەوڵی جێبەجێ کردنی دەدرێ، ئەم جارە نەک تەنیا بۆ دوو ڕۆژنامە، بەڵکو بۆ دوو زمانی ستاندارد و دوو هەرێمی زمانیی..!

ئەنجامی باسەکە

هەر نەتەوەیەک لە پرۆسەی بە نەتەوە بوونیدا، هەوڵی پێکهێنانی زمانێکی یەکگرتووی ستاندارد دەدات، بۆ ئەوەی گشت ئەندامەکانی ئەو نەتەوەیە یەک زمانی نووسین و خوێندنیان هەبێ. بە دوو ستانداردکردنی دوو لەهجەی زمانی نەتەوەیەک، یان بەکارهێنانی هەموو لەهجەکانی بۆ نووسین، بێجگە لەوەی کە زمانەکە هەرگیز یەکگرتوو نابێ لە پاشەڕۆژیشدا ئەنجامێکی ترسناک و خراپی بۆ سەر نەتەوەکە و زمانەکە دەبێ.

لەو وڵاتانەی کە جووت ستانداردی زمانیی هەیە، بارودۆخەکەی تەواو لەگەڵ بارودۆخی زمانی کوردی و نەتەوەی کورد جیاوازە، بۆیە ناکرێ وەک نموونە بۆ زمانی کوردی سوودی لێوەرگیرێ.

ئەزموونی نەرویج ئەوە نیشان دەدات کە جووت ستانداردی تەجرەبەیەکی سەرکەوتوو نییە بۆ یەک نەتەوە. هەرچەندە بە هۆی بارودۆخی مێژوویی و سیاسی و کۆمەڵایەتی لە وڵاتەکە جێبەجێ کراوە، بەڵام دەسەڵاتی نەرویجی و ڕۆشنبیران بەردەوام هەوڵی ئەوەیان داوە نەتەوەی نەرویجی و زمانەکەی لە زمانێکی هاوبەش و یەکگرتوودا کۆبکەنەوە. ئەزموونی زمانی ئەرمەنیش ئەوە نیشان دەدات کە سەرەڕای جووت ستانداردی زمانەکەی، بەڵام لە وڵاتەکەیان هەر یەک ستاندارد بە ڕەسمی ناسراوە، ئەوەی دی لەلایەن ئەرمەنەکانی تاراوگە لە ئەوروپا و ئەمەریکا لە بواری خوێندن و کاروباری دینی بەکار دێ، زمانی ستانداردی ڕەسمی وڵات نییە، بەڵام لە هەمان کاتدا هەموو ئەرمەنەکان هەوڵ دەدەن هەردوو ستاندارد بکرێن بەیەک. تەجرەبەی زمانی ئەلبانیش، کە نموونەی زمانێکە ماوەیەک جووت ستاندارد بووە، بەڵام دواتر، لە چلەکانی سەدەی ڕابردوو گشت ئەلبانەکان

لەسەر یەک زمانی ستاندارد ڕێک دەکەون، ئەمەش دووبارە پشتگیری لەو ڕایە دەکات کە یەک نەتەوە دەبێ یەک زمانی ستانداردی هەبێ. ئەزموونی ئەو سێ زمانە ئەوە نیشان دەدەن کە جووت ستانداردی زمانی بۆ نەتەوەیەک دیاردەیەکی تەندروستی زمانی نییە، نامۆیە بە پرۆژەی نەتەوەسازی، کێشە و گرفتی زۆر بۆ ولاتەکە و نەتەوەکە دەخولقێنێ. ئەگەر لە بارودۆخێکی مێژوویی و سیاسی و کۆمەلایەتیش بە ناچاری بۆ زمانی نەتەوەیەک هاتبێتە پێش، ئەوە ئەو نەتەوەیە هەمیشە هەوڵی یەکگرتن و یەکخستنی زمانەکەی داوە.

جووت ستانداردی بۆ زمانی کوردی کە لە چوار لەهجەی سەرەکی پێکدێت، دیاردەیەکی نەگونجاو و ناپەسندە، جێبەجێ کردنی لە کوردستانی باشوور زەمینە بۆ هەموو لەهجە سەرەکییەکانی دی خۆش دەکات کە ئەوانیش هەمان ڕێچکەی بە ستانداردبوون بگرنە بەر.

کەواتە ئەو جووت ستانداردییەی کە ئەمیری حەسەنپوور و هاوبیرانی بۆ کوردستانی باشوور دەیخەنە ڕوو، دووبارەکردنەوەی تەجرەبەیەکە پڕە لە گرفت و کێشە و دووبەرەکی زمانی لە نێو یەک نەتەوە، جێبەجێ کردنیشی لە هەرێمی کوردستاندا، ئاژاوەیەکی زمانیی لێدەکەوێتەوە، ڕەنگە ئەو کاتەش چارەسەر کردنی زۆر دژوار بێت. لە ئەنجامیشدا وەک یەک نەتەوە هەر دەبێ لەسەر یەک زمانی ستاندارد ڕێک بکەونەوە.

پەراوێز و سەرچاوەکان:

٤٩- حەسەنی قازی لایەنگرێکی سەرسەختی بۆچوونەکانی حەسەنپوورە. بە وتارنووسین و چاوپێکەوتن و دیداری تەلەفزیۆنی، هەوڵێکی بێ وچان دەدا بۆ ئەوەی زمانی یەکگرتووی کوردی دروست نەبێ. بۆ سەلماندنی بۆچوونە چەوتەکانی خۆی و حەسەنپوور پەنا بۆ چەواشەکاری و هەڵگێڕانەوەی ڕاستییە زمانەوانییەکان دەبا. لە وتارێکی بە ناوی (زۆربەی زمانە زیندووەکان فرە ستاندارد و فرە ناوەندن) باس لەوە دەکا کە زۆربەی زمانانی دنیا فرەستانداردن، نموونەی چەند زمانێکی وەک ئینگلیزی، ئەڵمانی، فەرەنسی...تاد دێنێتەوە، کە گوایە فرەستانداردن، بۆیە زۆر پێی ئاساییە ئەگەر زمانی کوردیش فرەستاندارد بێ. نووسەر بە شێوەیەکی چەواشەکارانە هەر بۆ ئەوەی پاساو بۆ فرەستانداردی زمانی کوردی بێنێتەوە، هەوڵی شێواندنی سیستمی ستانداردی ئەو زمانانەش دەدا. وەک دیارە هەر یەک لەو زمانانە، زمانی تاک ستانداردن، بەڵام تاک ستانداردی فرەسێنتەرن کە لە زمانناسی پێی دەگوترێ Plu-ricentric واتە لە بنچینەدا یەک زمانی ستاندارده، بەڵام بە هۆی دوورکەوتنەوەیان لە یەک، شێوە version ستاندارده‌کەیان کەمێک لە ڕووی وشە و ڕێنووس و بێژەکردنی چەند دەنگێک جیاوازی دروست بووە، وەک ئینگلیزیی بەریتانی و ئەمەریکی، جیاوازی ئەم دوو شێوە ئینگلیزییە لەسەر بنچینەی دوو لەهجەی زمانی ئینگلیزی پەیدا نەبووە، یەک زمانی ستانداردی ئینگلیزی بەریتانییە لەسەر لەهجەی لەندەن، دواتر کە لە سەدەی پانزدەم بە دواوە ئەو زمانە دەچێت بۆ ئەمەریکا و ئەفەریقای باشوور و ئوسترالیا و هیندستان ئەوجا جیاوازییەکان دەست پێدەکەن دەبێت بە زمانێکی ستانداردی فرەسێنتەر، ئینگلیزیی ئەمەریکی و بەریتانی و ئوسترالیایی و باشووری ئەفریقایی پەیدا دەبێت، بەڵام ئەمڕۆ فرەستانداردی زمانی کوردی لە سەر بنچینەی لەهجەکانی زمانی کوردییە کە ئەمە دوو پرۆسەی تەواو جیاوازە بە هیچ شێوەیەک ناکرێ فرەسێنتەری ئەو زمانانە بە نموونە بهێنرێتەوە پاساوی فرەستانداردی زمانی کوردی پێ بکرێ.

بۆ خوێندنەوەی ئەم وتارە بڕوانە ئەم ماڵپەڕە:

http://ruwange.blogspot.com/2008/05/blog-post_26.html.

٥٠- جەعفەر شێخولئیسلامی بۆ پاساوی بیروڕاکانی خۆی و حەسەنپوور، لە هەموو نووسینەکانی زمان و لەهجە تێکەڵ دەکا و پێی وایە لەهجە کوردییەکان زمانە کوردییەکانن، هەر بۆیە نموونەی زمانی فەرەنسی و ئینگلیزیی کەنەدا بۆ دوو لەهجەی کوردی دێنێتەوە. وەک بڵێی پێوەری جوداکردنەوەی زمان و لەهجە بە دەست خۆی بێ نەک پێوەری کولتووریی و مێژوویی و سیاسی و کۆمەلایەتی، کە بڕیاردەرن لەسەر ناسنامەی ئەو لەهجانە کە کوردین و بە درێژایی مێژوو کورد ئەو لەهجانەی بە کوردی ناسیوە. لە چاوپێکەوتنێکیدا هەر بۆ ئەوەی لەهجە کوردییەکان بێن بە زمان و زمانێکی یەکگرتووی کوردی دروست نەبێ، ئیشارەت بەوە دەدات کە ڕەنگ بێ زمانی کوردیش هەمان چارەنووسی زمانی لاتینی بۆ بڕەخسێ و هەر لەهجەیەکی کوردی ببێت بە زمانێکی سەربەخۆ، هەروەک چۆن زمانی لاتینی لە ئەوروپا کۆتایی هات و زمانی فەرەنسی و ئیتاڵی و ئیسپانی و ڕۆمانی و کەتەلانی لێ پەیدا بوو. بۆ خوێندنەوەی دەقی چاوپێکەوتنەکە، بڕوانە ئەم ماڵپەڕە:

http://hedih.blogspot.com/2004/02/blog-post_23.html.

٥١- بڕوانە ئەمیری حەسەنپوور، کوردی وەک زمانێکی جووت ستاندارد لە ماڵپەڕی:

http://www.kurdishacademy.org/?q=node/22

٥٢- گۆڤاری مەتین، ژمارە ١٩٠، ساڵی ٢٠١٠.

٥٣- الدكتور فؤاد حمه خورشيد، اللغة و اللهجات الكوردية، دار الثقافة و النشر الكردية، بغداد، ٢٠٠٥. ص١٧.

٥٤- بڕوانە ئەمیری حەسەنپوور، شۆڤینیسمی سۆرانی و

ئەفسانەکانی، بەشی یەک، هەفتەنامەی فەرهەنگی هەولێر، ژمارە ٢٢، ئاداری ٢٠١٠.

٥٥- مصاحبه با پروفسور امیر حسن پور، زبان، زبانشناسی و زبان کوردی، کوردناسی، گاهنامه فرهنگی/سیاسی/ اجتماعی، سال اول/ شماره ١ /٢٠٠٨، ص٨٩. لەو شوێنەی کە باس لە فرەستانداردی زمانی عەرەبی دەکات دەقە فارسییەکەی ئەمەیە: " در مورد عربی هم، با تجزیەی سرزمین های عربی به حدود بیست دولت-ملت و رشد ناموزون اجتماعي-اقتصادی امروز زبان عربی چند استاندارد دارد: قاهره، دمشق، مراکش، بغداد و غیره."

56-Tore Janson, The History of Languages, An Introduction, Oxford Textbook in Linguitics, Oxford University Press, UK. P.103 ? 116.

٥٧- بۆ بیرورای جەعفەر شێخولئیسلامی لە بارەی فرەستانداردی و پشتگیری بۆ ئەمیری حەسەنپوور بڕوانە ئەم ماڵپەڕە:

http://ruwange.blogspot.com/2008/04/blog-post_30.html، هەروەها لەبارەی تێکەڵکردنی لەهجە لەگەڵ زمانێکی سەربەخۆی ستاندارد بڕوانە ئەم ماڵپەڕە:

http://wwww.kurdishacademy.org/?q=fa/node/712. بۆ بیرورای حەسەنی قازی لە بارەی جووت ستانداردی بڕوانە ئەم ماڵپەڕە:

http://wwww.kurdishacademy.org/?q=fa/node/95.

٥٨- وتوێژ دەگەڵ دکتۆر ئەمیری حەسەنپوور، زمان و زاراوە، بۆ دەقی چاوپێکەوتنەکە بڕوانە ئەم ماڵپەڕە:

http://hedih.blogspot.com/2004/02/blog-post_07.html

٥٩- بۆ جوداکردنەوەی زمان و لەهجە تا ئێستا هیچ پێوەرێکی زمانەوانی نییە لە یەکیان جودا بکاتەوە، پێوەرەکان زیاتر کولتووریی و مێژوویی و نەتەوەیی و کۆمەڵایەتی و سیاسین، بە پێی ئەم پێوەرانە ئەم لەهجە کوردییانە بە درێژایی مێژوو لای کورد و نەتەوەکانی دەوروبەریان بە کوردی ناسراون، ئەمە هەرچەندە هەندێک لەهجە لەیەک حاڵیبوونیان نەبووە، بەڵام بە هۆی هاونەتەوەیی و تێکەڵاوی ژیانی سیاسی و کۆمەڵایەتی و کولتووریی ئاخێوەرانیان لەگەڵ یەک، شێوە زمانەکەیان بە بەشێک لە زمانی کوردی زانیوە.

٦٠- ئەمیری حەسەنپوور، شۆڤینیسمی سۆرانی و ئەفسانەکانی، بەشی یەک، هەفتەنامەی فەرهەنگی هەولێر، ژمارە ٢٢، ئاداری ٢٠١٠.

٦١- هەمان سەرچاوەی پێشوو.

٦٢- بۆ زانیاری زیاتر لەبارەی زمانەکانی هیندستان بڕوانە ماڵپەڕی ویکیپیدیا: http://en.wikipedia.org/wiki/Languages_of_India

٦٣- ئەمیری حەسەنپوور، شۆڤینیسمی سۆرانی و ئەفسانەکانی، بەشی یەک، هەفتەنامەی فەرهەنگی هەولێر، ژمارە ٢٢، ئاداری ٢٠١٠.

٦٤- هەمان سەرچاوەی پێشوو.

٦٥- بۆ درێژەی ئەم سیمیناره بڕوانە ماڵپەڕی ڕوانگە:

http://ruwange.blogspot.com/2012_05_01_archive.html

٦٦- بۆ درێژەی ئەم باسە بڕوانە ماڵپەڕێ ڕوانگە:

http://ruwange.blogspot.be/2013/02/blog-post_23.html

67- Herbert Schendl, Historical Linguistics, Oxford University press, UK, 2001. P. 3.

٦٨- بۆ درێژەی ئەم باسە بڕوانە ئەم ماڵپەڕە:

www.nationalgeographic.com/mission/enduringvoices

٦٩- د. نەریمان عەبدوڵڵا خۆشناو، زمانی کوردی لە دەستوورەکانی عیراق و دەستووری هەرێمی کوردستان، گۆڤاری ڕامان، ژمارە ١٩٤، ساڵی ٢٠١٣، ل١٢١.

٧٠- سەلام ناوخۆش، یاسای زمانە ناوچەییەکان، یەکەم هەوڵی حکوومەتی عیراقی بۆ دابەشکردنی کوردی باشوور بۆ دوو نەتەوە، گۆڤاری زمانناسی، ژمارە ١٢، ٢٠١١، ل١١٥-١١٦.

٧١- محەمەد ئەمین زەکی، دوو تەقەلای بێ سوود، سەباحی غالب، توێژینەوە و لێکۆڵینەوە و پێشەکی بۆ نووسیوە و پەراوێزی بۆ ڕێک خستووە. چاپخانەی هەڵوێست، لەندەن، ١٩٨٤، ل١١٣.

تێبینی:

ئەم وتارە لە هەفتەنامەی فەرهەنگ (پاشکۆی ڕۆژنامەی هەولێر)، ژمارە ٤١، تەمموزی ٢٠١٠ بڵاوکراوەتەوە. بەهۆی ئەوەی گۆڕانێکی بنەڕەتی بەسەر ناوەڕۆکی باسەکەدا هاتووە و پوختەتر و دەوڵەمەندتر کراوە، بۆیە بە باشمان زانی لە گۆڤاری (ڕامان)دا بڵاو بکرێتەوە.